

minantno orijentirao prema tekstovima iz Čajkanovićevih *Srpskih narodnih pripovedaka* i donio odatle čak šest tekstova, bezbojnih i stilski neautentičnih, uzetih iz zapisa J. Mutića i L. Grđića-Bjelokosića (ukupno ima u knjizi svega 13 tekstova pripovijedaka). Sporno je i unošenje u bosansko-hercegovačku zbirku Vukova *Međedovića*, što ga je Vuk zapisao po vlastitom sjećanju na pripovijedanje Tešana Podrugovića nakon mnogo godina. (O izmjenama koje su nastale u toj priči, objavljenoj već 1819. god. prema Vukovu usmenom kazivanju u njemačkom prijevodu, vidi: Miljan Mojašević, *Srpska narodna pripovetka u nemačkim prevodima*, Beograd 1950, str. 26—29.) Napokon, nije jasno zbog čega su iz ovog izbora u potpunosti izostale usmene predaje, koje bi mnogo pridonijele karakteriziranju bosansko-hercegovačke prozne usmene književnosti.

Predgovor zbirci donosi obilje podataka o skupljanju i objavljivanju bosansko-hercegovačkih usmenih umotvorina, ali na žalost bez ikakvih pa čak ni sumarnih obavijesti o izvorima donesenih podataka. Uvodi uz poglavlja o epskoj poeziji i o pripovijetkama bave se teoretskim pitanjima o podrijetlu, o podjeli na rodove i vrste i sl., što zbog vrlo ograničenog prostora djeluje simplificirano i uopćeno. Bolje bi bilo da je, umjesto toga, prostor upotrijebljen za prikaz i karakterizaciju bosansko-hercegovačkih pjesama i pripovijedaka.

Na kraju: urednici se u svojim izlaganjima služe terminom *usmena književnost* i napominju u jednoj bilješci da je taj termin adekvatniji od termina *narodna književnost*. Šteta je što on nije upotrijebljen i u naslovu knjige.

Poteškoće u određivanju kriterija za sastavljanje ovakve čitanke bez prethodnih uzoraka bile su objektivno znatne i treba ih imati na umu pri ocjenjivanju knjige, ali bi se brižljivijim pristupom poteškoće mogle ipak bar djelomice nadići.

Maja Bošković-Stulli

HANNJOST LIXFELD, GOTT UND TEUFEL ALS WELTSCHÖPFER, *Eine Untersuchung über die dualistische Tiererschaffung in der europäischen und aussereuropäischen Volksüberlieferung*. Motive, Freiburger folkloristische Forschungen, Band 2, Wilhelm Fink Verlag, München 1971, 219. str.

Ova pametna knjiga jednoga mladog istraživača — potekla iz kruga učenika Lutza Röhricha, koji su napisali već nekoliko monografija o pojedinim tematskim skupinama narodnih predaja — sadržajem je bogatija od onoga što njezin naslov pa i prvi dio istraživanja u prvi mah obećavaju.

Riječ je o dualističkim pričama o postanku životinjskih vrsta, tako da bog i vrag stvaraju svaki svoju životinju, ili sudjeluju obojica u stvaranju iste životinje.

U prvom se dijelu knjige donosi pregled opsežne građe, raspoređene prema dva osnovna kriterija podjele, koji uključuju i djelomično presijecanje primjera razvrstanih po tim mjerilima :a) *grupe priča* (prema djelatnosti stvaralaca), b) *redakcije* (prema stvorenim životinjama).

Možda bi se mogao naći suvremeniji oblik raspoređivanja tekstova, koji bi jasnije očitovao njihove strukture i odnose tih struktura; no težište je

Lixfeldove monografije na drugim problemima, a pregled građe dovoljno je sistematičan. Nepodesnim mi se čini izbor termina »redakcija« jer je već opterećen s nekoliko značenja, pri tom i u folkloristici.

Drugi dio knjige govori o vjerovanju u istinitost (o istinitosti s aspekta vjerovanja) i funkciji priča, a treći dio o starini i podrijetlu tradicije o dualističkom stvaranju životinja.

Nazvavši usmena kazivanja o stvaranju životinja općim imenom *priče* (*Erzählungen*), a ne etiološkim predajama, legendama, šaljivim pričama, magijskim zaklinjanjima — premda su svi ti žanrovi prisutni u usmenoj tradiciji o dualističkom stvaranju životinja, autor je svjesno izbjegao iskaz o pripadnosti žanru, jer drži da se ta kazivanja zapravo ne mogu obilježiti pripadnošću jednome određenom žanru, nego istovremeno uključuju karakteristike više žanrova, i da je upravo ta okolnost u dubljoj vezi s vjerovanjem u istinitost i funkcijom tih priča. (Funkciju shvaća kao značenje priča za pripovjedača i slušaoca i kao proces mišljenja na kojemu se temelje.)

Dualističke priče o stvaranju životinja pretendiraju na istinitost (što je obilježje predajâ), a ujedno nose komične i zabavne crte (što je obilježje šaljivih priča). U tim pričama bog (ili njegov zastupnik) često prevara vraga, što je zabavno, ali se osjeća i kao opravdana, »pobožna« prevara s ozbiljnom pozadinom; vrag je i mitski stvaralac i komična figura, smiješna po tome što stvara »loše« životinje, za razliku od »dobrih« božjih životinja. I ozbiljnost i komika pripadaju podjednako pričama o dualističkom stvaranju životinja, što u ovom slučaju nije znak raspadanja neke prvobitno ozbiljne mitske tradicije, nego je šaljiva komponenta utkana u samu osnovu tih priča.

Ovo razložno i utemeljeno tumačenje pripadnosti ili točnije nepripadnosti određenom žanru priča o stvaranju životinja ne ograničuje se na taj pojedinačni slučaj, nego ima i širu teoretsku važnost za fleksibilnije određivanje žanrova pojedinih skupina usmenih kazivanja i ujedno daje dodatnu dimenziju srodnom poimanju proznih folklornih žanrova autorova učitelja Röhricha.

Lixfeld je s razlogom opisao žanrovska obilježja dualističkih priča o postanku životinja predočivši pretenziju na istinitost kao neodvojiv dio njihova iskaza. Polazeći odatle, komponenta istinitosti urasla je u te priče i ostaje prisutnom u njima i onda kada pripovjedači i slušaoci više ne pomišljaju na realnu vjerodostojnost zabavne priče. Autoru su bili dostupni samo pisani tekstovi priča, i uz to najvećim dijelom stilski i izrazom vrlo neautentični, za što on, naravno, nije ni najmanje kriv, kao što nije kriv ni za okolnost da djeluje u sredini gdje više ne može promatrati takve priče kao živu usmenu komunikaciju. Na str. 161. spomenuo je da se bez kontakta s pripovjedačima i slušaocima više ne može odrediti odnos komike i vjerovanja u istinitost. Baš zbog tih razloga bila bi potrebna veća suzdržljivost i neupuštanje u razmatranja kakvo nalazimo na str. 155: »Kao rezultat našeg istraživanja možemo utvrditi da pretenzija na vjerodostojnost u većem dijelu etioloških priča ima još uvijek potpunu važnost. Svi postupci boga i vraga odnose se na životni svijet pripovjedača i slušalaca...« Autorovo istraživanje, međutim, ne daje elemente za zaključivanje te vrste, koja bi mogla proizići jedino iz poznavanja živih oblika usmene tradicije. U evropskoj usmenoj tradiciji (kojoj pripada najveći dio razmatranih priča o stvaranju životinja) jedva da bi se još igdje danas moglo govoriti o recentnoj pretenziji na vjerodostojnost takvih priča.

Tumačeći u trećem dijelu knjige podrijetlo priča o dualističkom stvaranju životinja, autor se ne služi poznatim postupcima geografsko-historijske metode, tzv. finske škole (koja je ipak mnogo pomogla prikazu geografskog rasprostiranja i tipskom razvrstavanju tekstova), nego ide putem kulturno-povijesnih i posebice religijskipovijesnih istraživanja.

Starih književnih potvrda o postojanju takvih priča poznato je veoma malo: sadrže ih jedan starofrancuski tekst *Romana o Renartu* (oko god. 1200), jedan irski rukopisni katalog pitanja i odgovora za klerike (iz kasnog 15. stoljeća), *Hieroglyphica* G. F. Valerianija (Basel 1556) i jedan »švank« Hansa Sachsa (1556). Autor drži (čini mi se bez dovoljnog obrazloženja) da se tek Sachsov tekst, za razliku od prethodnih literarnih, može smatrati pouzdanim odjekom usmenih pričanja. No sami korijeni usmenih i literarnih dualističkih tradicija svakako su, po autorovim riječima, znatno stariji, na što upućuje jedna priča o dualističkom stvaranju čovjeka, prevedena u 5. stoljeću sa sanskrta na kineski.

Osnovni motivi u tim pričama o stvaranju životinja (»pobožna prevara« vraga, oklada boga i vraga, božje oživljavanje životinje koju je vrag stvorio ne mogavši je oživjeti i dr.) izvire iz predodžbe o dvojici stvaralaca koji stvaraju međusobno suprotstavljena živa bića. Tragom te osnovne predodžbe objašnjava autor postanak dualističkih priča o stvaranju životinja.

Taj ga trag vodi, naravno, do starih dualističkih religija i do dualističkih kršćanskih sekta. Najviše se bavi starim iranskim religijama i bogumilstvom — u granicama njihove relevantnosti za razmatrane priče. Dok u starom iranskom dualizmu dva božanstva zajedno i ravnopravno stvaraju svijet, da bi tek poslije toga postali neprijateljima (čemu, u drugu ruku, odgovaraju dualističke priče o stvaranju zemlje), dotle je u balkanskom bogumilstvu vrag podređen bogu, on stvara svijet i životinje kao božji posrednik, on je demijurg, stvaralac je vidljivoga a bog nevidljivoga svijeta. Zajednička karika koja povezuje dualističke priče o stvaranju svijeta odnosno zemlje s onima o stvaranju životinja jest postojanje dvojice stvaralaca, boga i vraga (ili njihovih zastupnika), a u ostalome se ta dva tipa tradicije razlikuju. Bogumilstvu i dualističkim narodnim pričama zajednička je pojava vraga u funkciji demijurga, ali bogumilski poznati izvori pa ni apokrifi kojima su se bogumili služili ne govore o dualističkom stvaranju životinja — koliko je autoru poznato (tu se autor opravdano poziva na nepostojanje takvih motiva u apokrifnim spisima što ih sadrži knjiga: Jordan Ivanov, *Bogumilski knigi i legendi*, Sofija 1925; ponovljeno fototipsko izdanje: Sofija 1970).

Za razliku od nekih drugih autora (npr. Ivanova) Lixfeld ne uključuje dualističke folklorne priče o stvaranju životinja u izravnu bogumilsku tradiciju, ali smatra da te priče posredno izvire iz bogumilstva. Iz neodređenih dualističkih tradicija, sačuvanih u pučkim slojevima na južnoslavenskom području, održavanih nakon nestanka bogumilstva, nastale su folklorne priče o partnerstvu boga i vraga u stvaranju životinja; takvo partnerstvo nije u skladu s bogumilskim učenjem, ali je moglo odatle poteći. Bogumilska tradicija o vragu koji je stvorio čovjeka od zemlje, ali mu nije mogao udahnuti dušu, nego je to učinio bog — očito je inspirirala stvaranje analognih narodnih priča o postanku i oživljavanju životinja. »Zbog nedostajanja svjedočanstava ostaje neriješenim pitanje je li dualističko oživljavanje životinja već u bogumilsko doba bilo poznato u obliku naših današnjih narodnih priča ili bar u formi literarnih

verzija. Vjerojatnije je da se ono razvilo tek kasnije iz narodnih priča o oživljavanju čovjeka» (str. 191—192).

Dualističke priče o stvaranju — zaključuje autor — nastale su na temelju elementarnih čovjekovih predodžbi, poligenezom ranih oblika, ali se dalji razvoj evropskih tradicija sve do narodnih priča o stvaranju životinja odvijao pod specifičnim zapadnim utjecajima, od kojih su bogumilski i biblijski bili najvažniji.

* * *

Prije više godina, dok je H. Lixfeld pripremao svoju monografiju, priopćila sam mu jedan svoj zapis iz Lovinca u Lici o dualističkom stvaranju vuka (vrag ga stvori, a bog ga oživi, vidi str. 70. u Lixfeldovoj knjizi). U tom času nisam imala u evidenciji više primjera priča o dualističkom stvaranju životinja. U knjizi se priopćuju još dva hrvatska teksta: SS III 1 i 2, str. 63; radi se zapravo o istom Valjavčevu zapisu iz Zamladinca, objavljenom prvi put godine 1885. u zbirci F. Kraussa *Sagen und Märchen der Südslawen* i ponovo u časopisu *Kres* 1885. (O Kraussovoj je zbirci A. Veselovski objavio nepovoljan prikaz u časopisu »Archiv für slavische Philologie« 7, 1884, a G. Meyer naveo je u dodatku paralele tekstovima te zbirke.) U Valjavčevu tekstu govori se o postanku ovce: vrag je načini od zemlje, a bog je oživi, uz pogodbu da životinja pripadne njemu. Vragu, koji je u času oživljavanja držao ovca za rep, ostane rep u ruci, pa je ovca od tada kusasta. U svim ostalim slučajevima riječ je o kozi kao vražjem stvorenju, a ne o ovci. Po kusastom repu u našem tekstu, koji, naravno, odgovara kozi, a ne ovci, zaključujemo da se u ovoj varijanti samo zbog slučajne zabune mjesto kože spominje ovca.

Području Jugoslavije pripadaju i tri makedonske varijante koje su u knjizi omaškom navedene kao bugarske: SB III 2 (iz Ohrida), SB III 4 i 5 (obje iz Velesa).

U međuvremenu sam registrirala još nekoliko hrvatskih i srpskih primjera priča o dualističkom stvaranju životinja.

O stvaranju vuka, pretežno slično kao u već navedenom primjeru, govori jedna srpska varijanta iz Bosne (»Karadžić«, 1899, br. 11, str. 228-229. i ponovo: »Brastvo« 1908, str. 139-140) i jedna varijanta iz Srbije (»Vila«, 1868, br. 1, str. 22).

No mnogo je važnije za objašnjenje podrijetla te tradicije ovo:

Hrvatski glagoljski rukopis iz god. 1468. (poznat kao *Petrisov zbornik*) sadrži jedan tekst koji pripada poznatome srednjovjekovnom zabavno-poučnom književnom žanru Pitanja i odgovori, proširenom na južnoslavenskom prostoru u znatnome broju verzija. Tekst iz Petrisova zbornika (objavljen ćirilicom u »Arhivu za povjestnicu jugoslavensku«, 9, 1868, str. 104—108. u redakciji V. Jagića) sadrži, uz ostalo, ovo pitanje i odgovor: »A gto stvori medvėda? Jegda stvori Gospod Adama, tada djaval stvori medvėda i dahnu va nj tri krat, i razsipa se, i sazda ga opet i ne more ga oživiti, i pride k njemu Gospodin i vloži va nj dušu zvrjju, da to je djavla tvar, a duša zvrja jest« (str. 107).

Glagoljski tekst iz *Žgombićeva zbornika* (prva polovina 16. st.) donosi kratko pitanje i odgovor: »Gdo medveda stvori? Djaval.« (*Hrvatska književnost srednjega vijeka*, priredili Vjekoslav Štefanić i suradnici, Zagreb 1969,

str. 340). Bugarski *Razumnik* prema rukopisu iz 16. st. (objavljen u Ivanova, str. 259—264), koji pripada istome književnom žanru, nema pitanja o postanku medvjeda, dok ostale verzije (spomenute u Ivanova i Štefanića) nisam provjeravala.

Citirani hrvatski glagoljski tekst iz Petrisova zbornika govori o postanku medvjeda adekvatno novijim folklornim pričama o dualističkom stvaranju vuka — što je već Jagić primijetio i naveo je uz taj tekst spomenutu varijantu iz »Vile«. Po starosti je ovo literarno svjedočanstvo o dualističkom stvaranju životinja prvo nakon onoga iz *Romana o Renartu*, dok po svome sadržaju ono nema do sada zapažena adekvatnog primjera u starim književnostima. Dodamo li da taj tekst pripada balkanskom prostoru, gdje Lixfeld upravo traži izvor dualističkim pričama o postanku životinja, premda na tom području nije našao starih zapisa koji bi potvrdili njegovu pretpostavku, razumjet ćemo da je tekst iz Petrisova zbornika od središnje važnosti za objašnjenje geneze tih dualističkih priča. Njegova je veza s bogumilstvom najvjerojatnije posredna, približno onako kako ju je prikazao Lixfeld. Na pitanje jesu li bosanski »krstjani«, koji su i vremenski i prostorno bliski tom zapisu, imali udjela u širenju ove priče (kao i na pitanje u kolikoj se mjeri oni mogu smatrati bogumilima), moći će možda odgovoriti poznavajući problematike tzv. crkve bosanske.

A na pitanje je li priča u Petrisovu zborniku literarna ili folklorna, trebalo bi odgovoriti potvrdno na oba dijela pitanja, zavisno o razini na kojoj se priča promatra. Kao pisani tekst, uobličen u okviru jednoga srednjovjekovnog književnog žanra, ona pripada pisanoj književnosti. No upravo taj žanr bio je otvoren i usmenom priopćavanju; njegovi sadržaji, a očigledno baš i priča o postanku medvjeda, kazivali su se i usmeno, prenosili su se i kao usmena književnost. Pitanje je li pri tom priča o medvjedu prešla iz početnoga pisanog oblika u usmeni, ili je put bio obrnut, ne samo da je sada nedokazivo nego je i nepotrebno za utvrđivanje karaktera takvih priča: njih obilježuje uzajamno prelijevanje iz jednog oblika postojanja u drugi.

U *Pitanjima i odgovorima* iz Petrisova zbornika ima i drugih primjera relevantnih za usmeno pričanje o dualističkom stvaranju životinja.

Kada je Eva rodila sinove, rodiše se po đavolu vještice i vukodlaci od magaraca (tekst nije posve jasan, v. str. 107).

Priče o Nojevoj lađi sadrže katkada motive o dualističkom stvaranju životinja (v. Lixfeld, str. 42—43). Njihov trag, drugačiji od onih koji su navedeni u Lixfelda, nalazimo i u Petrisovu zborniku: Na pitanje kako je nastao puh, odgovor glasi da je Noje posuo po svojoj lađi »muku« da vidi hoće li tko noću poći k svojoj ženi, što nije bilo dopušteno. Vrag prenese njegova sina k ženi, pa kada to Noje sazna, on zakune »đavolje začecće« da ispadne iz njegove nevjeste, i tako ispadne puh (str. 107).

Nalazimo tu priču i u već spomenutom glagoljskom Žgombićevu zborniku: kada Noje zatekne sina Hama u postelji kod žene, kamo ga je bio prenio vrag, on zakune nevjestu da iz nje ispadne »budućeje v tebe« — ispadnu puh i štakor (prvi bude blagoslovljen, a drugi proklet) (Štefanić, str. 340—341).

Suvremene folklorne priče tumače također da je puh nastao kao stvaranje vražje: od kozjeg repa što ga je vrag bacio na stablo (»Zbornik za narodni život i običaje«, 20. sv. 1. 1915. str. 160, »Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine« 20, 1908, str. 461).

S Nojevom lađom povezane su i folklorne priče o postanku buhe kao vražjeg stvorenja: poslije poznate epizode o mišu koji je po vražjem nagovoru probušio rupu u lađi i zmiji koja ju je začepila (Aa Th 825 III), zmija, došavši na zemlju, u svadi s Nojem udari repom po žeravici, pa od iskara nastanu buhe, »ele nije Bog stvorio buhu, već vrag koji se uvuko u zmiju« (N. Tordinac, *Hrvatske narodne pripovjedke iz Bosne*, 2. izd., Vukovar 1883, br. 17). U drugoj posve sličnoj varijanti o mišu i zmiji u Nojevoj lađi bace govedari zmiju u vatru, a od njezina pepela postanu buhe; vrag se tu ne spominje izričito (V. Čajkanović, *Srpske narodne pripovetke*, Beograd 1927, br. 157).

Posebnu skupinu čine priče o ovcama i kozama, bliske Lixfeldovoj redakciji L. Božje i vražje stado (str. 101—115).

Bog je stvorio ovce, a vrag koze. Anđeo i vrag čuvaju svaki svoje stado i oklade se da će i ovce i koze pripasti onome koji drugoga pobijedi u svirci — pobjednik je anđeo (»Vila«, 3, 1867, br. 51, str. 814). — Bog i vrag se klade hoće li brže trčati koza ili ovca, zatim promijene životinje, a u oba slučaja pobjednik je božja životinja. Vrag odgrize kozi rep (»Zbornik za narodni život i običaje«, 1, 1896, str. 248). — Sv. Ante čuva ovce, a vrag koze. Tko prvi dogna blago na vodu, pripasti će mu i ovce i koze. Pobijedi sv. Ante, a vrag izgrize kozama repove (»Zbornik za narodni život i običaje«, 12, sv. 1, 1907, str. 152). — Sv. Petar čuva ovce, a vrag koze. Oklada: čije blago prođe kroz pšenicu a da ne dohvati žito, ono je bolje. Koze stanu jesti klasove, a vrag im u ljutini iščupa repove i baci ih na bukvu, od čega postanu puhovi (navedeni tekst iz »Glasnika« o postanku puha).

Redakcija L (o božjem i vražjem stadu) proširena je u sjevernim evropskim zemljama i drukčija je od naših primjera: ondje bog prevari vraga izmijenivši izgled njegovih životinja, tako da one sve pripadnu bogu. Ali je unutrašnji sadržaj ipak isti: osnovne su teme o međusobnom nadmetanju i o posjedovanju životinja, što je potisnulo motive o njihovom stvaranju.

Napokon, spomenut ćemo zaključno epizodu iz priče o svetom Arandelu i đavolskom caru, koji od svoje pljuvačke načini svraku. (Ta priča pripada inače drugom krugu dualističke tradicije, poznate najčešće pod nazivom Vukove pjesme *Car Dukljan i Krstitelj Jovan*; vidi: Vuk Stef. Karadžić, *Srpske narodne pjesme*, knj. II, 1953, br. 16 i posebno str. 85.)

Priče o dualističkom stvaranju životinja, prikazane u drugom dijelu ove recenzije, navode se ovdje sa željom da budu dodatna dokumentacija Lixfeldovoj monografiji, prikupljena u području koje je veoma važno za njezine zaključke. Držim da ozbiljnost prikazane monografije zaslužuje, pa i traži takav dodatni napor.

Maja Bošković—Stulli